

ОРГАНІЗАЦІЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ ПІВНІЧНОЇ ВІЙНИ

Слісаренко Олександр. Організація збройних сил Української держави на початковому етапі Північної війни. Статтю присвячено аналізу організаційного, військово-технічного та кількісного стану збройних формувань Української держави на початковому етапі Північної війни. Також вивчається проблема озброєння, постачання, комплектування та тактичних прийомів різних категорій українських збройних формувань. Зокрема, аналізуються городові козачі полки Лівобережної та Правобережної України, наймані («охотницькі») полки, у тому числі жолдацька гвардія гетьмана, а також збройні формування Запорізької Січі. З'ясовано, що у десяти територіальних полках Лівобережної України (Гетьманщини) реально нараховувалось 20 тис. боєздатних та близько 5 тис. небоєздатних реєстрових козаків. У правобережних полках нараховувалось до 8 тис. осіб. У десяти найманих полках (кінних та піших) нараховувалось понад 5 тис. осіб. Запорізька Січ могла у 1708 році виставити на полі бою трохи більше 10 тис. козаків. Загальна кількість українських збройних формувань перевищувала 40 тис. воїнів. Загальна кількість гармат в Україні досягала 200 одиниць. Додатково вивчалась проблема фортифікаційного облаштування українського театру Північної війни та причин незадовільного стану оборонних споруд українських міст. З'ясовано, що головною причиною поганого стану українських фортець була пряма заборона з боку московської влади на межі XVII-XVIII ст. модернізувати ці укріплення. Зроблено висновок, що українські військові формування склали значну силу, однак використовували застарілі тактичні прийоми, не були сконцентровані в одному оперативному об'єднанні під єдиним командуванням. При створенні українсько-шведських союзних сил необхідно було докласти значних зусиль для ефективної взаємодії регулярних шведських та іррегулярних українських військ.

Ключові слова: козаки, запорожці, «охотницькі» полки, іррегулярні полки, артилерія, фортеця.

Слісаренко Александр. Организация вооруженных сил украинского государства на начальном этапе Северной войны. Предлагаемая статья посвящена анализу организационному, военно-техническому состоянию и численности вооруженных формирований Украинской державы на начальном этапе Северной войны. Также изучалась проблема вооружения, снабжения, комплектования и тактических приёмов различных украинских воинских формирований. В частности, анализировалось состояние городских казацких полков как Левобережной, так и Правобережной Украины, наёмных («охотничьих») полков, в том числе жолдацкой гвардии гетмана, а также воинские формирования Запорожской Сечи. Установлено, что десять полков Левобережной Украины (Гетьманщини) насчитывали 20 тыс. боеспособных реестровых и до 5 тыс. малобоеспособных казаков. Запорожская Сечь в 1708 году могла выставить несколько более 10 тыс. казаков. Общая численность украинских вооруженных формирований составляла более 40 тыс. бойцов. Общее число пушек в Украине насчитывало около 200 стволов. Дополнительно изучалась проблема фортификационного оборудования украинского театра Северной войны и причины неудовлетворительного состояния оборонительных сооружений украинских городов. Установлено, что главной причиной плохого состояния украинских крепостей было прямой запрет московских властей на

рубеже XVII–XVIII ст. проводит модернизацию этих укреплений. Сделан вывод о том, что украинские вооруженные формирования составляли значительную силу, но имели устаревшую тактику и не были сосредоточены под общим командованием в едином оперативном районе. При создании союзной украинско-шведской армии необходимо было приложить значительные усилия для достижения эффективного взаимодействия регулярных шведских и иррегулярных украинских войск.

Ключевые слова: казаки, запорожцы, «охотничьие» полки, иррегулярные полки, артиллерия, крепости.

Північна війна 1700-1721 рр. займає особливе місце в історії Центрально-Східної Європи. Це була не лише найдовша європейська війна XVIII-XIX ст., але й доленосна подія в історії Швеції, Речі Посполитої та народів Балтії. Результати цієї війни перетворили маргінальне Московське царство у Російську імперію, для української державності ж почався незворотній процес поглинення цією імперією. Утім хід цієї війни давав шанс Україні завершити її зовсім в іншій якості. На початку 1708 р. військово-політичні обставини склалися на користь шведського короля Карла XII, а перед гетьманом Війська Запорізького І. Мазепою вимальовувалась перспектива, змінивши протектора та уклавши військовий союз із Швецією, досягти реальної незалежності та об'єднати більшу частину українських земель. Слід, однак, зважити, чи був такий союз бажаним та можливим інструментом перемоги у Північній війні для обох його учасників? Ефективність військового союзу, насамперед, визначається воєнним потенціалом його учасників, тому необхідно оцінити, наскільки вагомим був такий потенціал тогочасної Української держави. Необхідно, зокрема, розглянути організаційні, матеріально-технічні, тактичні та кількісні аспекти збройних сил України на початку XVIII ст.

В українській історичній науці ці питання перебувають лише на початкових етапах опрацювання. З одного боку, це є наслідком методологічних схем, що панували у російській імперській та радянській історіографії, де козацькі військові контингенти розглядалися як другорядні та малоефективні, до того ж і ненадійні в політичному плані, особливо, коли мова йшла про часи Північної війни. Для цього періоду ми маємо лише два помітних дослідження, що прямо стосувалися оцінки військової спромоги українських козацьких військ. Д. Яворницький у своїй широко відомій праці, серед інших аспектів, вивчав організацію та тактику низового запорізького війська, а О. Апанович досить детально вивчала схожі питання для козацьких формувань Гетьманщини та Слобожанщини у першій чверті XVIII ст.¹ З відновленням незалежності України дослідження у цій галузі дещо активізувалися, а найбільш помітними є роботи О. Сокирка, який досліджує військово-технічні та організаційні аспекти функціонування козацьких військ, зокрема «охотничьих» військ гетьманів, та гарматну справу у Гетьманщині². Слід також згадати матеріали О. Корнієнка, який досліджував історію Сумського полку в Північній війні³

та статтю В. Ленченка, присвячену дослідженню укріплень Запорізької Січі⁴. Утім, хоча в роботах, присвячених історії Північної війни⁵, а також в узагальнюючих працях з історії українського козацтва присутні окремі сюжети, які торкаються проблематики організації збройних сил Української держави, цілісної картини військової справи в Україні початку XVIII ст. ми все ще не маємо⁶. Закордонна історіографія також мало приділяла увагу такому специфічному сюжету як організація збройних сил Гетьманщини чи Запоріжжя в роки Північної війни. Автору цієї статті вдалося виявити лише один подібний матеріал у російського історика В. Артамонова, виконаного в попередній імперській традиції, де подано надзвичайно низьку оцінку якості збройних сил Української держави⁷. Слід вказати на фрагментарність архівних та значну суб'єктивність наративних джерел, переважна більшість яких походить із закордону (Росія, Швеція, Польща тощо).

Спробуємо оцінити військовий потенціал Війська Запорізького та з'ясувати, наскільки серйозну силу він становив. Основою військової потужності гетьманської армії були 10 полків козацького реєстрового війська, так звані «городові козаки». Загальна кількість козацького війська визначалася гетьманськими «Статтями» з московськими монархами. На час Північної війни діяли Коломацькі статті 1687 р., а реєстрове військо повинно було нараховувати 30 тис. козаків. У середньому полк городових козаків складався з 3 тис. бійців, як кінноти, так і піхоти, проте чисельність полків не була однаковою і залежала від кількості їх населення. Північні полки – Стародубський, Чернігівський, Київський, Ніжинський – мали більшу кількість населення, тому легко могли виставити й понад три тисячі, а південні полки – Полтавський та Лубенський – з меншою кількістю мешканців виступали в похід, маючи 1,5–2 тис. вояків. Треба також враховувати, що максимальну чисельність козаків полки виставляли рідко: хтось не міг виступити в похід через матеріальні негаразди, хтось через хворобу чи вік, хтось залишався в місцевих гарнізонах (надто молоді та надто старі), були й випадки ухиляння від походів. Ще одну ваду козацького війська відзначила О. Апанович: «Надзвичайно повільні темпи мобілізації визначалися насамперед принципами комплектування та забезпечення військ. Робота по мобілізації до діючої армії щороку проводилася заново»⁸. Поглиблюючи дослідження в цьому напрямі, О. Сокирко додав ще одне спостереження: «...в Україні практично не існувало ані необхідної сировинної бази, ані мережі зброярських підприємств мануфактурного типу, котрі б працювали на державне замовлення й могли б виконувати великі замовлення»⁹. Такий характер зброярської справи в Гетьманщині породжував велику різноманітність вогнепальної зброї за калібрами, технічними характеристиками, походженням. Відповідно, виникали проблеми з централізованим забезпеченням боєприпасами. Усе це вкрай уповільнювало процес переозброєння козацьких частин на сучасні види озброєння.

Оцінюючи реальну боєздатність козацької армії, можна стверджувати, що козацьке реєстрове (городове) військо могло нараховувати на полі бою до 20 тис. козаків. Окрім того, до 5 тис. козаків малобоєздатних або старшого віку могли перебувати в гарнізонах козацьких містечок та у дозорній службі. Військовий тягар ліг на їх плечі одразу з початком Північної війни. Вже влітку 1701 р. гетьман І. Мазепа змушений був відрядити до Балтії значний контингент (близько 10 тис.) городових козаків на чолі зі своїм небожем І. Обідовським, який обійняв посаду наказного гетьмана. У вересні того ж року українці взяли участь у боях під Ряпиною мизою та під Редвигією у складі корпусу Б. Шереметєва і бригади С. Айгустова. Із Шереметєвим перебувало 1,9 тис. городових та 2,6 тис. слобідських козаків, а в С. Айгустова – 2,6 тис. городових¹⁰. Найбільшим недоліком реєстрового козацького війська, на нашу думку, залишалася його тактична структура – як і півстоліття до цього, козацькі полки не були спеціалізованими, кінними або пішими¹¹. Це погіршувало якість бойової підготовки, адже у військовій справі, як і в науці, – не можна займатися всім і одразу, не втрачаючи якості. Таке військо було відносно дешевшим, ніж спеціалізована армія, поділена на роди військ, але протистояти на рівних європейським арміям йому ставало дедалі складніше.

Крім реєстрового (городового) війська, українські гетьмани ще з часів І. Самойловича почали створювати наймані війська. «Затяжне військо», матеріально цілком залежне від гетьмана, повинне було виконувати його накази, не оглядаючись на звичаї та права козацькі. Якраз така опора гетьманській владі й була потрібна, особливо, якщо гетьмани прагнули вибороти собі суверенну владу та забезпечити її можливе успадкування. Максимального піднесення наймане військо Гетьманщини досягло в перші роки Північної війни, в усякому разі на 1708 рік під орудою гетьмана перебувало вже десять полків: по п'ять піших (сердюцьких) та кінних (компанійських).¹² Загальна кількість найманих військ гетьмана І. Мазепи, за підрахунками О. Сокирка, складала 5–5,5 тис. бійців¹³. Середня чисельність полку становила 500 козаків, але реально могла коливатися у значних межах: від 150 (компанійський полк А. Малами) до 1000 вояків (компанійський полк Г. Галагана). Національний склад цих полків був переважно представлений українцями з Правобережної України, хоч були також і українці з Лівобережжя, молдавани, а можливо, й московити та поляки, хоч для останніх така служба не була почесним способом існування. Великою перевагою найманих полків була їх структурна та організаційна готовність до перетворення на регулярну армію за європейським зразком, однак на час, який ми аналізуємо, ці полки, фактично, все ще залишалися іррегулярними як за характером озброєння та обмундирування, так і за тактичними прийомами. Аналізуючи загальний стан гетьманської армії, можна з упевненістю сказати, що саме наймані полки були її найміцнішою частиною, перевершуючи бойовою підготовкою і реєстрові, і запорізькі контингенти, поступаючись лише

чисельністю. Скажімо, Г. Грабянка, оповідаючи про другий кримський похід князя Голіцина, згадує, що саме сердюцькі полки гетьмана ліквідували прорив татар до табору, який захищали два полки слобідських козаків – Сумський та Охтирський¹⁴.

Варто також згадати про загін особистої гетьманської охорони, так званих жолдаків. За часів гетьмана І. Мазепи цей загін мав чисельність у 80 осіб на чолі з отаманом. На думку О. Сокирка, чи не єдиного сучасного дослідника вказаної військової формації, саме І. Мазепа виокремив у самостійний підрозділ цей загін зі складу найманого війська¹⁵. Хоч кількісний склад жолдацького загону ніби невеликий, але навіть особиста гвардія Карла XII – рота драбантів – нараховувала всього 150 осіб. Проте саме з цього загону формувалися найдовірєніші кадри короля: його генерал-ад'ютанти, офіцери з особистих доручень тощо. Ймовірно, аналогічну функцію при гетьмані І. Мазепі могли відігравати й жолдаки.

Варто підкреслити, що козацькі війська зовсім не використовували багнети, хоча тактика бою сердюцької піхоти не виключала їх використання, адже в козацьких підрозділах продовжували використовувати списи та піки, фактичні попередники чи, точніше, аналоги багнетів.

Малодослідженим у військово-історичній літературі залишається питання про стан та потужність козацької артилерії в період Північної війни. Навіть у статті О. Сокирка, що спеціально присвячена цьому питанню, лише кількома словами сказано, що в цей час, через погане фінансування та прискіпливий контроль з боку московської влади, козацька артилерія перебувала в дезорганізованому стані¹⁶. Однак автор обійшов мовчанкою кількісний склад козачої артилерії, зокрема і генеральної «Армати». Зрозуміло лише, що загальна кількість професійних артилеристів у козацькому війську була невеликою, менше двох сотень осіб, бо навіть у час найвищого розвитку (на початку 1750-х років) артилерійський штат не перевищував 231 особу¹⁷. Не додав нових фактів О. Сокирко і в наступній статті з історії козацької артилерії Гетьманщини¹⁸.

Загалом же артилерія Гетьманщини, як самостійний рід військ, поділялася на три структурні одиниці: Генеральну «Армату» під управлінням генерального обозного, полкову артилерію та сотенну артилерію. Очевидно, що кількість гармат у полках коливалася від двох до десяти (різних калібрів), сотня могла мати одну-дві малокаліберні гармати, але також були сотні й без гармат¹⁹. Оскільки в Гетьманщині було у 10 полках 130 сотень, можливо, кількість цих гармат (полкових та сотенних) досягала 150–160 стволів, до того ж не всі вони могли бути використані в ході мобільних операцій, якась частина – тільки під час оборони козачих містечок. Значною серед козачої артилерії була кількість старовинних трофеїв, різного походження та різних калібрів. Це, звісно, ускладнювало постачання гармат боеприпасами та подальше їх обслуговування. Очевидно, що трофейні гармати використовувалися переважно для оборони козачих фортець, а не в польових операціях.

Генеральна «Армата» здебільшого перебувала в гетьманській столиці, туди, напевне, входили і трофейні гармати, захоплені в попередніх війнах. Загальну кількість генеральної «Армати», як уже зазначалося, визначити складно. Зазвичай фігурують цифри у 70 стволів, але, наприклад, Ж.-Б. Шерер стверджує, що в Батурині військо Меншикова захопило понад 100 гармат.²⁰ На підставі того, що кількість фахових артилеристів (пушкарів та гармашів) не могла перевищувати двох сотень, можна висловити припущення, що кількість артилерії в Батурині була не більшою, ніж 70 гармат, рахуючи й трофейні, які, найімовірніше, не використовували через проблеми із забезпеченням боєприпасами. Проте останнім часом О. Сокирко висловив припущення, що в Гетьманщині могло бути до 400 різноманітних гармат, ураховуючи й трофейні та задіяні для оборони фортець²¹.

Загалом війська І. Мазепи мали на озброєнні близько 120–130 артилерійських стволів, з яких реально на полі бою могло бути використано не менше 100. Також була ще й артилерія Запорізької Січі, щонайменше 40 стволів. Отже, союзник міг надати Карлу XII серйозне артилерійське угруповання, вдвічі або й утричі більше, ніж власне шведська артилерія. Залишалось лише розумно ним розпорядитися. Крім того, всі сучасники відзначають високу якість української селітри, а значить, і пороху.

Ще одним важливим чинником тогочасних воєн було фортифікаційне забезпечення театру бойових дій, простіше кажучи, наявність у регіоні добре укріплених міст або спеціально збудованих фортець. Це була найскладніша ділянка українських збройних сил. Українські фортеці були добре пристосовані для захисту населення від загрози кочової кінноти, для чого було достатньо дерев'яних стін та земляних укріплень. Мурованих замків та багатокутних бастіонів у Лівобережній Україні практично не зустрічаємо. Плачевна ситуація з укріпленнями козацьких міст була характерна для всієї Гетьманської України: з одного боку, тут давно не вели бойових дій (з часу підписання «Вічного миру»), а з іншого – царський уряд не допускав проведення ремонтних робіт гетьманами І. Самойловичем та І. Мазепою, аби не посилювати військові ресурси останніх та запобігти їх сепаратистським мріям.

Здійснений аналіз переконує, що військовий потенціал українського козацтва у середині 1708 р. був достатньо значним – 30–32 тис. бійців з понад сотнею гармат. Існує дещо вища оцінка Т. Чухліба. На його думку, «...на момент входження до України шведських військ Карла XII підрозділи українського козацького війська, що загалом нараховували близько 40–50 тисяч осіб, були розкидані на величезному театрі бойових дій – від Смоленська й Білої Церкви до Дону».²² З подібним твердженням можна погодитися, якщо взяти до уваги припущення, що кількість правобережних полків була не меншою 8 тис. козаків і такою ж вважати кількість десяти «охотницьких» полків гетьмана. За сприятливих обставин цього потенціалу мало вистачити для контролю

над країною. Але без союзників вийти переможцем у боротьбі за Україну з московським монархом було нереально. До серпня 1708 р. сприятливі військово-політичні обставини майже завжди були на боці короля шведів. Об'єктивні обставини підштовхували Івана Мазепу до союзу зі Швецією.

Крім полків Гетьманської України, в наших землях існувала ще одна впливова збройна потуга – Запорізька Січ, що формально не підлягала владі Гетьмана Війська Запорізького і не входила до складу козацького реєстру. На той час центром Низового Запорізького Коша була Чортомлицька Січ, заснована близько 1652 року. На цьому етапі «...Січ була найбільшим містом-фортецею Південної України. За сучасними підрахунками, площа забудови головної укріпленої частини Січі сягала 20 гектарів, а разом з торгово-ремісничими передмістями, слободами та хуторами, розташованими на материковому березі, – 35–40 гектарів»²³. Навесні 1709 року на укріпленнях Січі стояло щонайменше 40 гармат²⁴.

Загальна кількість запорожців оцінюється сучасними дослідниками приблизно у 20 тис. бійців, рахуючи близько 500 козаків на курінь. Проте реально їх могло бути й дещо менше – від 15 до 18 тис. Загалом, настрої січовиків були переважно антимосковськими, що підтверджувалося й подіями початкового етапу Північної війни. Запорожці у 1701-1702 рр. взяли обмежену участь у походах у Балтію та й були випадки переходу їх на бік шведів²⁵. З 1704 р. Запорізьке Низове Військо зайняло явну антимосковську позицію на чолі з новим кошовим отаманом К. Гордієнком²⁶. Напередодні приєднання до Карла XII, у 1708 р. запорожці зазнали значних утрат (до 2 тисяч загиблих), взявши участь у повстанні К. Булавина²⁷. Були також і втрати в попередні роки Північної війни на службі у військах Петра I, щоправда, їх обсяг та можливості відновлення кількості січовиків не піддаються точним підрахункам. Тож наприкінці 1708 – на початку 1709 рр., коли на Січі точилась боротьба між прибічниками московської орієнтації та «незалежниками» К. Гордієнка, боєдатних козаків могло бути трохи більше 10 тис. осіб.

Варто відзначити серйозні тактичні відмінності обох військових структур. Шведська армія на початку XVIII ст. була вершиною регулярної лінійної тактики, зразком дисциплінованості та самовідданості, підкріпленою релігійним фаталізмом. Це дозволяло використовувати наступальну тактику: удар холодною зброєю мас піхоти, підкріпленої тісною взаємодією з кіннотою. Під час такого наступу артилерія відігравала допоміжну роль, оскільки була малорухливою. Готуючись до московського походу, Карл XII змінив співвідношення між піхотою та кавалерією замість 1:1 на 1:2. Король враховував, що великі рівнинні простори східного театру вимагають ширшої участі кінноти. У піхоті продовжувала залишатися велика частка пікінерів (до 30%), хоча в інших європейських арміях ця частка зменшувалася. Вважаємо, що Карл XII розумів складність постачання своєї армії вогневидами припасами в поході проти Московії, тому наявність пікінерів могла компенсувати зменшення ударної потужності фузелерних підрозділів в умовах дефіциту пороху.

Козацьке військо було менш монолітним. Специфіка озброєння, яку ми вже зазначали, виключала використання козацькими полками лінійної ударної тактики. Стихією козацької піхоти була контратака під прикриттям рухомого вагенбурга після завдання вогневого удару по ворогу, що атакує. Така тактика вимагала активного використання не лише рушниць, але й гармат. Ще більш специфічною, хоч і схожою, була тактика запорожців, дуже орієнтована не на регулярний бій, а на несподівану атаку як кінну, так і пішу, використання засідок, річкових десантів.

Утім, очевидно, що українські війська варті були того, аби відірвати їх від московської армії та задіяти на боці шведської армії. Нехтування таким чинником могло дорого коштувати шведському королеві.

Отже, перед верховним командуванням союзників постало складне завдання поєднання на полі бою найсильніших сторін: ударної потуги шведського війська, контратакувальної тактики козацьких військ та маневрового запорозького бою. Ситуація ускладнювалася тим, що козацькі контингенти приєднувалися до шведської армії з великими інтервалами часу (жовтень 1708 р., березень 1709 р.), тобто часу для бойового злагодження та тактичного узгодження об'єднаних сил залишалося обмаль.

Примітки:

¹ Апанович О. М. Збройні сили України першої половини XVIII. Дніпропетровськ: Січ, 2004. 230 с.; Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків: У 3 т. Київ: Наук. думка, 1991. Т. 3. 560 с.

² Сокирко О. Г. Артилерія козацької держави: створення, розвиток, внутрішня організація // Укр. іст. журн. 2012. № 4. С. 35–51; Сокирко О. Гарматний парк Лівобережної Гетьманщини першої половини – середини XVIII ст. // Історія давньої зброї. Дослідження. 2016. Т. II. Київ: б. в., 2017. С.134–148; Сокирко О. Г. Жолдацькі формування в Гетьманщині 1669–1765 рр. // Укр. іст. журн. 2006. № 4. С. 64–77; Сокирко О. З історії озброєння козацького війська першої половини 18 ст. // Січеславський альманах. 2005. Вип.1. С. 144–153; Сокирко О.Г. Лицарі другого сорту. Наймане військо Лівобережної Гетьманщини 1669–1726. Київ: Темпора, 2006. 280 с.; Сокирко О. Сердюцька піхота українських гетьманів // Київська Старовина. 1999. № 6. С. 49–63.

³ Корнієнко О. М. Нариси військової історії України. Сумський слобідський козацький полк 1659–1765 рр. Київ: Наш час, 2008. 488 с.; Корнієнко О. Сумський полк та події сіверсько-слобожанського походу Карла XII // Гетьман Іван Мазепа: постать, оточення, епоха / відп. ред. В. А. Смолій. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2008. С. 93–119.

⁴ Ленченко В. Рукописні плани Запорізької Січі XVIII століття // Український археографічний щорічник. Нова серія / редкол.: Сохань П. (гол. ред.) та інші. Київ-Нью-Йорк, 2004. Вип. 8/9. С. 157–189.

⁵ Мельник Л. До історії участі українських козаків у військових діях у Прибалтиці в роки Північної війни (1700–1702 рр.) // На пошану 80-річчя професора Теодора Мацьківа / редкол.: Л.Р. Винар (голова) та інші. Київ: Твім інтер, 1999. С. 102–122.

⁶ Гуржій О. І., Чухліб Т. В. Історія козацтва. Держава – військо – битви. Київ: Арії, 2015. 464 с.; Історія українського козацтва. Нариси у двох томах / відп. ред. В.А. Смолій. Київ: КМА, 2006. Т. 1. 800 с.

⁷ Артамонов В. А. Казачество гетьмана И.И. Скоропадского, запорожцев и мазепинцы в полтавский период Северной войны 1708–1709гг. // Полтавська битва 1709 року в

історичній долі України, Росії, Швеції та інших держав. Харків: ФОП Толмачова Н.Ю, 2009. С. 242–259.

⁸ Апанович О. М. Збройні сили України першої половини XVIII. С. 47

⁹ Сокирко О. З історії озброєння козацького війська першої половини 18 ст. С.146

¹⁰ Мельник Л. До історії участі українських козаків у військових діях у Прибалтиці в роки Північної війни (1700–1702 рр.). С. 113.

¹¹ Брехуненко В. Програма битва виграної війни. Битва під Берестечком 1651 року. Київ: Темпора, 2013. С. 77.

¹² Сокирко О.Г. Лицарі другого сорту. Наймане військо Лівобережної Гетьманщини 1669–1726. С.142.

¹³ Там само, С.143.

¹⁴ Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки. Київ: Знання України, 1992. С. 162.

¹⁵ Сокирко О. Г. Жолдацькі формування в Гетьманщині 1669–1765 рр. С. 66.

¹⁶ Сокирко О.Г. Артилерія козацької держави: створення, розвиток, внутрішня організація. С. 38

¹⁷ Там само, С. 41

¹⁸ Сокирко О. Гарматний парк Лівобережної Гетьманщини першої половини – середини XVIII ст. С. 13

¹⁹ Апанович О. М. Збройні сили України першої половини XVIII. С. 59.

²⁰ Шерер Ж.-Б. Літопис Малоросії, або Історія козаків-запорожців та козаків України, або Малоросії. Київ: Укр. письменник, 1994. С. 122.

²¹ Поле битви – Україна. Від «володарів степу» до «кіборгів». Воєнна історія України від давнини до сьогодення / упор. К. Галушко. Харків: КСД, 2016. С.256.

²² Чухліб Т. Секрети українського полівасалітету. Хмельницький–Дорошенко–Мазепа. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. С. 144.

²³ Ленченко В. Рукописні плани Запорізької Січі XVIII століття., С. 163.

²⁴ Там само. С. 164.

²⁵ Чухліб Т. Секрети українського полівасалітету. Хмельницький–Дорошенко–Мазепа. С.160.

²⁶ Слісаренко О. М. Самарські «городки» як чинник шведсько-українського союзу 1709 року // Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження. Дніпропетровськ : ДНУ, 2011. Вип. 9. С. 30.

²⁷ Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків. Т. 3. С. 282.

Slysarenko Alexander. Organization of the armed forces of the Ukraine state at the initial stage of the North war. *This article is devoted to the analysis of the organizational, military-technical condition and number of Ukraine's forces at the initial stage of the Great Northern War. The problem of armament, supplies and tactics of various Ukrainian military units was also studied. In particular, the state of the city ("gorodovy") Cossack regiments of both Left-Bank and Right-Bank Ukraine, mercenary ("hunter") regiments, including the Zholdatsky guard of the hetman, as well as military units of Zaporozhzhyan Sich, were analyzed.*

It was established then ten regiments of Left-Bank Ukraine counted 20000 battle-worthy registry and up to 5000 battle-worthy Cossacks. In 1708, Zaporozhzhyan Sich could exhibit several more then 10000 Cossacks. The total number of Ukrainian armed forces was more than 40000 soldier.

The Ukrainian artillery on the battlefield consisted of about 100 cannons another 40 cannons could put Zaporozhzhyan Sich. The total number of the cannons Ukrainian estimated around 200. Also, the problem of fortification equipment of the Ukrainian theatre of the Great Northern War and the reasons for the unsatisfactory state of the defensive structures of Ukrainian cities

were studied. It is found that in the late 17th – early 18th century the main cause of ill Ukrainian forts were express prohibition Moscow authorities upgrade these fortifications.

It was concluded that the Ukrainian forces constituted a significant power. But the Ukrainian had outdated tactics and were not concentrated under the general command in a single operational area. In creating the allied Ukrainian-Swedish troops considerable efforts were needed to achieve effective interaction between regular Swedish and irregular Ukrainian troops.

Keywords: Cossacks, zaporozhians, «voluntary» regiments, irregular regiments, artillery, fortress.

Отримано: 16.10.2019

DOI 10.32626/2309-2254.2020-30.241-247

УДК 271.2-722.53:330.526.32(477.53)«175/177»

Віталій Дмитренко

НАСЕЛЕНІТЬ ДОМОГОСПОДАРСТВ ПАРАФІЯЛЬНИХ СВЯЩЕННИКІВ ПИРЯТИНСЬКОЇ ПРОТОПОПІЇ У 50-70-х рр. XVIII ст.

Дмитренко Віталій. Населеність домогосподарств парафіяльних священників Пирятинської протопопії у 50-70-х рр. XVIII ст. У статті проаналізовано чисельність людності дворів парафіяльних ієреїв Пирятинської протопопії у 50-70-х рр. XVIII ст. Головним джерелом дослідження стали сповідні розписи. Вони, попри певні неточності, містять важливу інформацію про чисельність, родинні зв'язки, статевовікову структуру людей, котрі мешкали в домогосподарствах парафіяльних священників. Регулярність ведення цієї документації та відносно добрий стан її збереженості уможливають демографічний аналіз населення домогосподарств. Для нашого дослідження ми обрали сповідні розписи по десяти населених пунктах, а саме: Бубни, Грабарівка, Гурбинці, Кручі, Митченки, Приходьки, Усівка, Харківці, Шкураги, Яцини. Це становить 15,4% від максимальної кількості парафій, котрі діяли у протопопії в досліджуваній період. Отже, такий відсоток є репрезентативним у історико-демографічних студіях і дозволяє зробити висновки по протопопії в цілому. Встановлено, що середня населеність дворів ієреїв становила у 50-х роках – 14, у 60-х – 12,2, а у 70-х – 10,8 людей. Середня населеність ієрейських домогосподарств у досліджуваній період складала 12,3 особи. Цей показник узгоджується з результатами, отриманими іншими дослідниками та дозволяє говорити про спільні демографічні характеристики, властиві ієрейським дворам Київської митрополії. Відзначаємо тенденцію до зменшення кількості людей у домогосподарствах ієреїв. Аналіз родинної спорідненості членів двору свідчить, що у 50-х роках у домогосподарствах ієреїв переважали особи, не пов'язані кровною спорідненістю з панотціями. Утім, уже в два наступні десятиріччя спостерігаємо перевагу в священницьких дворах осіб, пов'язаних між собою кровною спорідненістю. Пропорція складає 6,9 до 5,3 у 60-х роках і 7,8 до 3 осіб у 70-х роках відповідно. Таке явище пояснюємо спробою поєднати нові вимоги щодо претендентів на священницький сан із усталеною практикою наслідування парафії.

Ключові слова: домогосподарство, історична демографія, Київська митрополія, Пирятинська протопопія, священник, сповідні розписи.

Дмитренко Віталій. Населеність домогосподарств приходських священників Пирятинської протопопії 50-70-х рр. XVIII в. В статті проаналізована